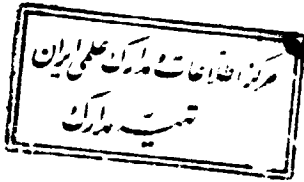

صلى الله عليه وسلم

۲۷۲
۹۰۶ - فردوس دارالعلوم
لکھنؤ میں شکر

۱۳۸۰ / ۴ / ۲۰

دانشگاه تربیت مدرس

دانشگاه تربیت مدرس

(دانشکده هنر)

12781

پایان نامه کارشناسی ارشد پژوهشی هنر

مقایسه رنگ و نقش کاشی صفوی و قاجار

(مدرسه چهارباغ اصفهان و مدرسه عالی سپهسالار)

عبدالامیر صراف زادگان

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر مجتبی انصاری

استاد مشاور:

سرکار خانم دکتر مهناز شایسته فر

بهار ۱۳۸۰

۲۹،۴۹

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه ~~خاتم~~ / آقای عبدالامیر صراف زادگان
تحت عنوان: مقایسه رنگ و نقش کاشی صفوی و قاجار: مدرسه چهارباغ اصفهان و مدرسه عالی سپهسالار (شهید
مطهری)

را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

اعضای هیأت داوران نام و نام خانوادگی رتبه علمی امضاء

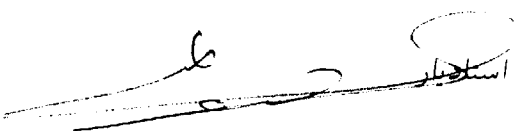
استادیار

دکتر مجتبی انصاری

۱- استاد راهنما

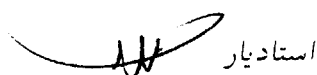
استادیار

دکتر مهناز شایسته فر

۲- استاد مشاور

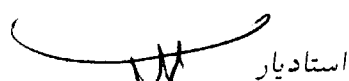
استادیار

دکتر محمد خزائی

۳- نماینده تحصیلات تکمیلی

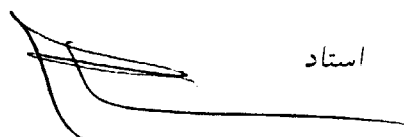
استادیار

دکتر محمد خزائی

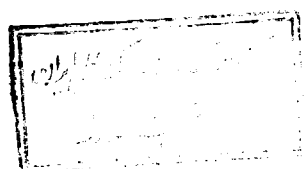
۴- استاد ممتحن

استاد

دکتر محمود طاووسی

۵- استاد ممتحن

بسمه تعالی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته تربیت مدرس است که در سال ۱۳۸۰ در دانشکده تربیت مدرس دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار مهندس / جناب آقای دکتر زهرا، مشاوره سرکار خانم / جناب آقای مهندس کتبی و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر ... از آن دفاع شده است.»

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأديه کند.

ماده ۵ دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده

برای فروش، تأمین نماید.
ماده ۶ اینجانب محمد امیر مهران دانشجوی رشته تربیت مدرس مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضا:

۸۰۷۲۵

به:

دخترم ملیکا

که ملکه مهربانی‌های من است!

تقدیر و تشکر

هنرمندان ایرانی در دوره‌های مختلف تاریخ، سعی در ساده کردن مفاهیم والای انسانی داشته‌اند، حاصل ذوق، سلیقه و هنر آنها در طی سالیان متمادی به صورت شکل‌هایی ساده با رنگ‌های «الوان» در دفتر تاریخ هنر به یادگار مانده است.

ریشه همه این عوامل، علاقه و ایمان به زیبایی نهفته در دل خاک این سرزمین است. مسلم است که این رساله بازگوکننده همه نقشها و رنگهای به جا مانده در طول تاریخ نیست، اختصاری است در حد ظرفیت یک رساله، با هدف توجه به ارزشهای نهفته در نقش مایه‌ها، و سرانجام، تعظیمی است بر آستانه نقش آفرینان گمنام و نامدارشان.

باشد که، خصلت مروت و ارج‌گذاری به هنرمندان، پایدار بماند، و این مختصر، دانشجویان و محققان حال و آینده را سودمند افتد.

و در این مقام از زحمات بی دریغ استاد ارجمند، جناب آقای دکتر مجتبی انصاری و استاد گرامی سرکار خانم دکتر شایسته‌فر و جناب آقای دکتر محمد خزائی - که همواره یار و مددکار اینجانب در ادامه هر چه بهتر این رساله بوده‌اند صمیمانه تشکر و قدردانی می‌کنم.

از همسر خوب و مهربانم که با تلاش فراوان و بی شائبه خود در تمامی لحظات و مراحل تحصیلی‌ام مرا تشویق کردند و یاری رساندند، که اگر این نبود این رساله به پایان نمی‌رسید.

و از دوستان گرامی و عزیزم که در این مدت به اینجانب لطف داشته و در همه حال همکاری و مساعدت‌های آنان راهگشایم بوده کمال تشکر و سپاس را دارم.

در اینجا از برادر و دوست بزرگوارم جناب آقای حمید آهنی که قبول زحمت کردند و عکسهای پایان نامه‌ام را گرفتند از خداوند متعال برای ایشان و همه دوستان دیگرم سلامتی و موفقیت خواستارم.

چکیده:

این رساله سعی دارد با طبقه‌بندی رنگ و نقش کاشیکاری در دو دوره صفوی و قاجار و انتخاب نقوش ویژه و مشابه، آنها را مورد مقایسه قرار داده و دلایل تغییرات آنها را بررسی نماید.

مشخص شدن انگیزه انجام تغییرات در این دوره‌ها می‌تواند زمینه‌های رکود و کم‌رنگ شدن حضور کاشی در دوره‌های بعد را مشخص کند. در این رابطه دو مکان انتخابی از دو دوره صفوی و قاجار (مسجد و مدرسه چهارباغ اصفهان و مسجد و مدرسه عالی سپهسالار) بعنوان نمونه انتخاب گردیده و مورد مطالعه تطبیقی قرار گرفته است. شیوه‌های بکار گرفته شده در دوره صفوی به صورت تجریدی و انتزاعی است و عدم موجودات ذی روح بخصوص در اماکن مذهبی با نقوش هندسی، اسلیمی و ختایی به صورت تلفیقی در این دوره اجرا نشده است. گرایش دوره قاجار به آثار هنرهای تزئینی در غرب شدت فراوانی یافت و اشکال به صورت رئال و غیر انتزاعی و تقلیدی مورد استفاده قرار گرفت، قابسازی، مدالیون سازی، منظره سازی و تصاویر میوه و پرندۀ از موارد آن است.

رنگ‌ها مورد استفاده در دوره صفوی؛ لاجوردی، فیروزه‌ای زرد، مشکی و سفید بوده است که رنگ غالب لاجوردی و فیروزه‌ای می‌باشد. اما در دوره قاجار غیر از رنگهای دوره قبل از رنگهای قرمز - صورتی - بنفش و قهوه‌ای استفاده شده که رنگ غالب این دوره زرد بوده است.

واژگان کلیدی:

رنگ - نقش - کاشیکاری - مدرسه چهارباغ اصفهان - مدرسه عالی سپهسالار
صفویه - قاجار

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه
۲.....	فصل اول: تاریخچه
۴.....	کاشیکاری قبل از اسلام
۱۳.....	کاشیکاری دوره اسلامی
۱۸.....	هنر کاشیکاری از دوره سلجوقیان تا تیموریان:
۲۶.....	خلاصه‌ای از دوره صفویه
۲۸.....	هنر کاشیکاری در دوره صفویه
۳۶.....	تکنیکهای مختلف کاشیکاری و انواع آن
۳۸.....	مراحل ساخت کاشیهای معرق و یا تراش
۳۹.....	کاشیهای خشت هفت رنگ:
۴۰.....	مراحل ساخت و تکمیل کاشی مربع (خشت هفت رنگ):
۴۱.....	شیوه معقلی:
۴۲.....	کاشیهای پیشبر:
۴۳.....	کاشیهای لعاب پران (پوسته‌ای):
۴۳.....	کاشیهای مشبک:
۴۴.....	کاشیهای پیچک دار یا پیچک وار:
۴۶.....	کاشیهای محدب و مقعر:
۴۷.....	کاشیهای نره و یکرنگ خشت:
۴۸.....	کاشیهای دندان‌دار یا لب‌دندان:

۵۱	فصل دوم: معرفی و تاریخچه مدارس چهارباغ و سپهسالار
۵۲	معرفی و تاریخچه مدرسه چهارباغ
۵۳	معرفی بنا و مشخصات ساختمانی آن
۵۷	معرفی و تاریخچه مدرسه سپهسالار
۶۶	رنگ و نقوش به کار رفته در کاشیکاری مدرسه چهارباغ:
۶۶	انواع کاشیهای به کار برده شده در بنای مدرسه:
۷۴	طبقه بندی نقوش و خطوط به کار رفته در قشر تزئینی:
۷۵	الف: نقوش هندسی
۷۷	ب: نقوش گیاهی
۷۷	تقسیمات نقوش گیاهی:
۷۸	ج - خط نوشته بر روی قشر تزئینی:
۷۸	د: نقوش طبیعی:
۷۹	رنگهای به کار رفته در قشر تزئینی کاشیها:
۸۰	رنگ و نقش به کار رفته در مدرسه سپهسالار
۸۳	گلدان با طرح ساده:
۸۵	منظره سازی:
۸۵	طبیعت بی جان:
۸۷	گلهای کاشیکاری:
۸۹	کاشیکاری خط کوفی بنایی (معلی):
۸۹	کاشیکاری با طرحهای هندسی:
۹۱	کتیبه های نستعلیق بر روی کاشی:
۹۲	کاشی برجسته:

۹۵	کاشیکاری و اسلیمی:
فصل سوم: بررسی علل تغییر رنگ و نقش و مطالعه تطبیقی کاشیکاری در دوره	
۹۸	صفویه و قاجار
۹۹	بررسی علل تغییر رنگ و نقش کاشیکاری در دوره‌ی قاجار
۱۰۱	در زمینه زیباشناسی:
۱۰۲	کاربرد خط در معماری و خط نستعلیق در قاجاریه:
۱۰۳	تغییر نقوش کاشی و پدید آمدن نقش موجودات ذی روح:
مطالعه تطبیقی رنگ و نقش کاشیکاری مدرسه چهارباغ و مدرسه سپهسالار بر اساس	
۱۰۶	تصاویر تهیه شده از آنها
۱۰۵	اساس تصاویر تهیه شده از آنها
۱۰۶	نقوش حجاری شده
۱۱۲	کتیبه‌های خوشنویسی:
۱۲۱	تزئینات مربوط به پوشش‌های سقف:
۱۳۴	خطوط کوفی معقلی یا بنایی
۱۴۶	نقوش طاق و ایوانها
۱۴۸	مقایسه دو اجراء از یک کتیبه ویژه
۱۵۱	گره‌های هندسی (معقلی)
۱۵۲	گره هندسی (گره در گره)
۱۵۴	نتیجه‌گیری
۱۵۹	فهرست منابع و مآخذ
۱۶۲	جدول مقایسه رنگ و نقش کاشی صفوی و قاجار (مدرسه چهارباغ - مدرسه سپهسالار)
۱۶۴	چکیده انگلیسی

فهرست تصاویر

شماره تصاویر	صفحه
۱- نمونه‌ای از آجرهای لعابدار زمان هخامنشی، شوش که بصورت کاشیهای نره به کار برده شده اند.....	۶
۲- آجرهای لعابدار شوش - هزاره پنجم قبل از میلاد	۸
۳- تصویر از سر انسان با تکنیک موزائیک: محل کشف شهر نیشابور.....	۸
۴- نمونه‌ای کاشی صلیبی شکل لاجوردین از دوره ایلخانان مغول.....	۲۲
۵- کاربرد کاشی معرق - مدرسه چهارباغ اصفهان	۳۹
۶- کاربرد کاشی هفت رنگ - مدرسه چهارباغ اصفهان	۴۱
۷- نمونه کاشیهای معقلی، با نقوش هندسی - مدرسه چهارباغ	۴۲
۸- نمونه کاشیهای پیشبر - مسجد جامع نطنز.....	۴۳
۹- پنجره مشبک با نقش اسلیمی - مدرسه چهارباغ اصفهان	۴۵
۱۰- نمونه‌ای از کاشیهای پیچک دار و سه وجهی - مدرسه چهارباغ اصفهان	۴۶
۱۱- نمونه‌ای از کاشیکاری «محدب و مقعر» (مجموعه نطنز) قرن ۸ و ۷ هجری.....	۴۷
۱۲- نمونه‌ای از کاشیکاری نره و یکرنگ خشت	۴۹
۱۳- نمونه‌ای از کاشیکاری دنداندار با لعاب فیروزه‌ای در یکی از زاویه‌های مدرسه چهارباغ اصفهان	۴۹
۱۴- نمونه‌ای از کاشی هفت رنگ به عنوان کتیبه در اطراف گریو گنبد مدرسه چهارباغ	۶۸
۱۵- نمونه‌ای کاشی معرق در روی گنبد مدرسه چهارباغ	۶۸
۱۶- بخش شمالی سر مدرسه چهارباغ	۶۹
۱۷- تزئینات کاشی بخشی از مدرسه چهارباغ	۶۹
۱۸- نمونه‌ای از کاشیکاری ایوان شرقی مدرسه چهارباغ	۷۰
۱۹- نمونه‌ای از کاشیکاری یکی از دهنه‌های ورودی طلاب مدرسه چهارباغ	۷۱
۲۰- نمایی از گنبد و پنجره مشبک مدرسه چهارباغ	۷۲
۲۲- پیچک یک وجهی - اطراف محراب مدرسه چهارباغ	۷۲

- ۲۳- نمونه‌ای از اسپرهای ایوان شرقی مدرسه چهارباغ ۷۳
- ۲۴- بخشی از کاشی‌های دندانه دار با لعاب فیروزه‌ای مدرسه چهارباغ ۷۴
- ۲۵- کاشی‌های خشت یک رنگ بکار رفته در وجوه گلدسته مدرسه چهارباغ ۷۵
- ۲۶- ترکیب نقوش هندسی - سقف ایوان شرقی مدرسه چهارباغ ۷۶
- ۲۷- نقوش هندسی (شاپره - مناره غربی) مدرسه چهارباغ ۷۶
- ۲۸- نمونه‌ای از اشکال «گل و گلدان» مدرسه چهارباغ ۷۹
- ۲۹- نمونه‌ای کاشی کاری با طرح گلدانی مدرسه سپهسالار ۸۴
- ۳۰- نمونه‌ای از کاشی کاری با نقش منظره سازی مدرسه سپهسالار ۸۶
- ۴۰- نمونه‌ای از کاشی کاری با نقش طبیعت بی جان مدرسه سپهسالار ۸۷
- ۴۱- کاشی کاری با نقش گل مدرسه سپهسالار ۸۸
- ۴۲- نمونه‌ای از کتیبه‌های کاش کاری شده با نقش‌های تقلیدی غربی مدرسه سپهسالار ۹۰
- ۴۳- نمونه‌ای از کاشی برجسته مدرسه سپهسالار ۹۴
- ۴۴- تلفیق کاشی و آجر مدرسه سپهسالار ۹۵
- ۴۵- نقوش اسلیمی مدرسه سپهسالار ۹۶
- ۴۶- طرح گلدانی از سنگ مرمر ایوان ورودی مدرسه چهارباغ ۱۰۶
- ۴۷- طرح گلدانی گوشه‌ی یکی از ایوانهای مدرسه سپهسالار ۱۰۷
- ۴۸- طرح گلدانی گوشه‌ی ایوان تابستانی مدرسه سپهسالار ۱۰۷
- ۴۹- قسمتی از آزاره‌های صحن مدرسه سپهسالار ۱۰۸
- ۵۰- طرح نقش برجسته طرح گلدانی قسمتی از آزاره‌های داخل حیاط مدرسه سپهسالار ۱۰۹
- ۵۱- طرح گلدانی حجاری شده به شیوه رئال در آزاره مدرسه سپهسالار ۱۱۰
- ۵۲- سنگابی در سردر ورودی مدرسه چهارباغ ۱۱۱
- ۵۳- گلدسته ایوان جنوبی مدرسه سپهسالار ۱۱۲
- ۵۴- گلدسته‌ای از مدرسه سپهسالار ۱۱۳
- ۵۵- کتیبه خط ثلث هشتی ایوان ورودی مدرسه چهارباغ ۱۱۴

- ۵۶- گلدسته مدرسه سپهسالار ۱۱۵
- ۵۷- گلدسته مدرسه چهارباغ با خطوط بنایی با زاویه ۴۵ درجه ۱۱۵
- ۵۸- گنبد مدرسه سپهسالار ۱۱۶
- ۵۹- گنبد مدرسه سپهسالار از نوع طرح گنبد خفته، بدون آوگون ۱۱۸
- ۶۰- گنبد مدرسه چهارباغ ۱۱۸
- ۶۱- کتیبه خط نستعلیق مدرسه سپهسالار ۱۱۹
- ۶۲- کتیبه خط ثلث مدرسه چهارباغ ۱۲۰
- ۶۳- کاربندی سرسفت - مدرسه سپهسالار ۱۲۱
- ۶۴- کاربندی قالب شاقولی - مدرسه سپهسالار ۱۲۲
- ۶۵- کاربندی بالای ایوان ورودی محل اسکان طلاب مدرسه چهارباغ ۱۲۳
- ۶۶- کاربندی سقف هشتی ورودی مدرسه چهارباغ ۱۲۴
- ۶۷- نقوش گچی ایوان ورودی طلاب مدرسه چهارباغ ۱۲۵
- ۶۸- مقرنس کاری سردر ورودی مدرسه چهارباغ ۱۲۶
- ۶۹- قطاربندی سقف ایوان شرقی مدرسه سپهسالار ۱۲۷
- ۷۰- کاربندی و پوشش سقف گنبد شبستان تابستانی مدرسه سپهسالار ۱۲۹
- ۷۱- پوشش سقف گنبد مدرسه چهارباغ ۱۳۰
- ۷۲- هفت کاسه در هشتی ورودی شرقی مدرسه سپهسالار ۱۳۱
- ۷۳- نقش یکی از کاسه‌ها از هفت کاسه مدرسه سپهسالار ۱۳۱
- ۷۴- نقش دیگری از کاسه‌ها از هفت کاسه مدرسه سپهسالار ۱۳۲
- ۷۵- نقش دیگری از کاسه‌ها از هفت کاسه مدرسه سپهسالار ۱۳۲
- ۷۶- نقش دیگری از کاسه‌ها از هفت کاسه مدرسه سپهسالار ۱۳۳
- ۷۷- زیر سقف چشمه اصلی چهل ستون مدرسه سپهسالار با یازده کاسه ۱۳۴
- ۷۸- کتیبه‌های معقلی مدرسه سپهسالار ۱۳۵
- ۷۹- خطوط بنایی و معقلی مدرسه سپهسالار ۱۳۵

- ۸۰- خطوط کوفی معقلی با زاویه ۴۵ درجه با زمینه زرد رنگ مدرسه چهارباغ ۱۳۶
- ۸۱- خطوط کوفی معقلی با زاویه مورب ۴۵ درجه با زمینه رنگ فیروزه‌ای مدرسه چهارباغ ۱۳۷
- ۸۲- کتیبه خط کوفی معقلی با زاویه ۴۵ درجه مدرسه چهارباغ ۱۳۷
- ۸۳- برج ساعت مدرسه سپهسالار ۱۳۸
- ۸۴- طرح‌های منظره سازی مدرسه سپهسالار ۱۳۹
- ۸۵- منظره سازی و قاب سازی تقلیدی از غرب مدرسه سپهسالار ۱۴۰
- ۸۶- طرح‌های تقلیدی از غرب به خصوص دوره رکوکو مدرسه سپهسالار ۱۴۰
- ۸۷- طرح‌های غیر انتزاعی و تجریدی تقلیدی از غرب مدرسه سپهسالار ۱۴۱
- ۸۸- کاشی هفت رنگ طرح سجاده‌ای مدرسه چهارباغ ۱۴۲
- ۸۹- کاشی معرق طرح سجاده‌ای و گلدانی مدرسه چهارباغ ۱۴۲
- ۹۰- سردر ورودی مدرسه چهارباغ انواع طرح‌های درختی کاشی معرق ۱۴۳
- ۹۱- لچکی بالای ایوانهای ورودی مدرسه چهارباغ به رنگ زمینه سفید ۱۴۳
- ۹۲- کاشی معرق با زمینه لاجوردی مدرسه چهارباغ ۱۴۴
- ۹۳- لچکی بالای یکی از ایوانهای مدرسه چهارباغ به رنگ قهوه‌ای اکر ۱۴۵
- ۹۴- لچکی بالای یکی از ایوانهای مدرسه چهارباغ به رنگ زرد لیمویی ۱۴۵
- ۹۵- طرح گلدانی با نقش هندسی ایوان غربی مدرسه چهارباغ ۱۴۶
- ۹۶- طرح گلدانی با نقوش گیاهی و هندسی ایوان جنوبی مدرسه سپهسالار ۱۴۶
- ۹۷- هشتی ورودی مدرسه چهارباغ ۱۴۷
- ۹۸- طرح پیلی و چهار ترنج مدرسه چهارباغ ۱۴۸
- ۹۹- طرح پیلی و چهار ترنج با خطوط کوفی معقلی مدرسه چهارباغ ۱۴۹
- ۱۰۰- خطوط معقلی با طرح ترنج و پیلی مدرسه سپهسالار ۱۵۰
- ۱۰۱- گره هندسی (معقزی مدرسه سپهسالار) ۱۵۰
- ۱۰۲- هشتی ورودی مدرسه چهارباغ - گره‌های هندسی (معقلی) ۱۵۱
- ۱۰۳- نقش گره هندسی (گره در گره) بصورت نواری مدرسه چهارباغ ۱۵۲

۱۰۴- نقش هندسی (گره در گره) بصورت خطی مدرسه سپهسالار ۱۵۳

۱۰۵- طرح‌های نمادین به شکل شمعدان با خطوط معقلی مدرسه سپهسالار ۱۵۳

۱۰۶- طرح‌های نمادین به شکل شمعدان با نقوش معقلی با طرح گلدانی ۱۵۳